

## AZ ERDÉLYI ÉS A HORVÁT-SZLAVÓN CSENDŐRSÉG ÁTVÉTELE A MAGYAR KORMÁNY FELÜGYELETE ALÁ 1867–1876

### *A magyarországi csendőrség eredete és átalakítása*

A csendőrségnek – mint egy adott ország határain belül kizárólag a közbiztonsági szolgálat ellátására rendelt szervezetnek – a megalapítása I. Napóleon császár Franciaországához fűződik. A tapasztalatokat felhasználva 1805-ben már az elfoglalt Lombardiában is felállítottak egy csendőrezredet. Napóleon bukása után Lombardia Ausztriához került, amely „k. k. Lombardisches Gens d'armerie Regiment” néven az ezredet tovább működtette.<sup>1</sup> Az ezred létszáma 1012 fő volt; 3 szárnyra, minden szárny 2 szakaszra, minden szakasz 2 „plotone”-ra oszlott és ezek tiszti alosztályait az egyes őrsök képezték. A Habsburg Birodalomban az egységes csendőri szervezet felállításának mintájául ez az ezred szolgált.

1848 elején magyar főurak kezdeményezték, hogy a közbiztonság helyreállítására Magyarországon is hozzák létre a csendőrséget. A kormány nehéz pénzügyi helyzetét látva a pozsonyi országgyűlés mágnási táblája 60 000 Ft-ot adott össze erre a célra, azonban a terv kivitelezését a forradalom kirobbanása megakadályozta.

A szabadságharc leverése után, 1849 augusztusában Pozsonyban felállították az I. sz., 1850. január 6-án Győrben a II. sz. cs. kir. csendőrezredet. 1854-ig a Monarchia területén 19 – katonailag szervezett – ezredet állítottak fel, amelyek száma 1860-ban 10-re csökkent. A gondosan válogatott legénység kiképzését a lombard csendőrezred tagjai végezték. A csendőrség élén – mint a Monarchia minden rendészeti ügyeinek intézője – fichtenstammi Kempen János altábornagy állt. Az erdélyi csendőrséggel kapcsolatos fontos döntés volt, hogy az ezred törzsét 1862-ben Nagyszébenből Kolozsvárra helyezték át.

A magyarországi csendőrség történetében korszakhatárt jelentett a Ferenc József által Budán 1867. március 23-án kiadott királyi rendelet, mely feloszlatta Magyarország területén a gyűlölt zsandárságot és a közbiztonsági szolgálatot a törvényhatóságokra bízta:

„Magyar minister-tanácsom határozata alapján, belügyministerem által tett előterjesztésre ezennel helybenhagyom, hogy a csendőrség további működése Magyarországon megszüntetessék, s teendői a közbiztonság fenntartására nézve az országos- és helyhatóságokra ruháztassanak...”<sup>2</sup>

Szakmai szempontból talán meg lehetne kérdőjelezni a döntés helyességét, azonban itt a politika mondta ki a döntő szót. Az új magyar alkotmányban ugyanis a közbiztonság fenntartása nem szerepelt a közös ügyek között, tehát a Magyarországon működő csendőrség nem maradhatott osztrák parancsnokság alatt. A ma-

<sup>1</sup> Preszly Lóránd: A Magyar Királyi Csendőrség története 1881–1918. Budapest, 1920. 19. o.

<sup>2</sup> Magyarországi Törvények és Rendeletek Tára (a továbbiakban: MTRT) 1867. Pest, 1868. 51. o.

gyar kormány pedig érthetően nem vehette szolgálatába azokat a csendőröket, akik közel két évtizedig eszközei voltak Magyarországnak elnyomásának.

Erdélyben és Horvátországban a csendőrség fennmaradt, azonban az utóbbi ügyeibe Magyarországnak 1876-ig semmiféle beleszólása nem volt.

Az 1867-ben decentralizált, törvényhatóságok által működtetett közbiztonsági rendszer azonban nem váltotta, nem is válthatta be a hozzá fűzött reményeket. A vármegyénként szervezett testületek nem egymást kiegészítve, hanem egymás mellett tevékenykedtek. Ugyanakkor a feloszlattal a létszám jelentősen lecsökkent, a csendőröket nem sikerült megfelelő létszámban pótolni: pl. Máramaros megye főispánjának 1867-ben kelt jelentése szerint amíg korábban a megyében 40 cs. kir. csendőr és 30 megyei pandúr teljesített szolgálatot, ez a létszám 8 csendbiztosra és 30 gyalogos pandúrra csökkent. Az általa kért 18 fős létszámemelésből ennek ellenére csak 12 főt engedélyeztek.<sup>3</sup>

Az elmondottak következtében a közbiztonság az országban olyan válságos állapotba került, hogy már 1868-ban sürgős intézkedésekre volt szükség.

Az egyik megoldási lehetőség az ún. királyi biztosok kiküldése volt, akik között leszerelt, vagy nyugdíjazott csendőrök szép számban voltak találhatóak: pl. Somogy és Zala megyében a közbiztonság helyreállítására teljhatalmú királyi biztosnak gr. Forgách Mór nyugalmazott csendőr ezredes nevezetett ki.<sup>4</sup> A királyi biztosok területükön igénybe vehették a honvédség segítségét, így viszonylag gyorsan értek el eredményeket. Ez azonban csak ideiglenes megoldásként jöhetett szóba, mert egyrészt a honvédség bevetése sokba került, másrészt a királyi biztosok távozásával a „betyárkodás” ismét felütötte a fejét.

Második lehetőségként került előtérbe egy országos rendőrség megszervezésének szükségessége. 1870-től ez a parlamenti ellenzék egyik fő követelése volt, összekapcsolva az erdélyi csendőrség feloszlásával. Még a megyei csendbiztosok 1870-ben tartott értekezlete is a megyei pandúr-intézmény feloszlását és egy egységes rendőrség létrehozását vetette fel.<sup>5</sup>

A harmadik megoldás lehetett volna az országos hatáskörű csendőrség újjászervezése, ehhez azonban a lakosság ellenséges magatartása miatt még hosszabb időnek kellett eltelnie. A csendőrséggel kapcsolatos legsürgősebb feladat az erdélyi és a horvát-szlavón csendőrpáncsnokságok helyzetének rendezése volt.

1867-ben a két csendőrezred nevét megváltoztatták: az erdélyi a „10. sz. országos csendőrpáncsnokság”, a horvátországi pedig a „8. sz. országos csendőrpáncsnokság” elnevezést kapta. Alárendeltségük tekintetében is változás történt. Míg korábban egyedül a hadügyminiszternek tartoztak felelősséggel, 1867 után csak a személyi és fegyelmi ügyekben maradtak a közös Hadügyminisztérium alárendeltségében. A tisztek kinevezéséhez már a magyar, illetve a horvát kormány hozzájárulására is szükség volt. A közbiztonsági szolgálattal és a gazdasági ügyekkel kapcsolatos minden döntés pedig a magyar és a horvát kormányt illette meg. Ezen engedményektől eltekintve a két csendőrpáncsnokság továbbra is a közös hadsereg szerves része maradt, amit az is bizonyít, hogy a szolgálati nyelv változatlanul a német maradt.

3 Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) Belügyminisztérium (a továbbiakban: BM) Általános iratok (a továbbiakban: K 150) 12. csomó, 1867. II. kútfő, 3. tétel, 5021. sz.

4 OL BM Elnöki iratok (a továbbiakban: K 148) 13. csomó, 1868. IV/F tétel, 2385/eln. sz.

5 OL BM K 150 84 csomó, 1870. III. kútfő, 11. tétel, 6690. sz.

A leghevesebb támadások az erdélyi csendőrséget az évente megszavazott költségvetés vitája során érték. Bár a többség a kormány által előterjesztett összeget minden évben megszavazta, az ellenzék kül- és belpolitikai, illetve gazdasági érvekkel egyaránt igyekezett kieroszakolni a feloszlátását. Indokaik a következő pontokban foglalhatók össze:

1. fenntartása törvényellenes, mert a közös ügyek között nem szerepel és nincs meg az erdélyi törvényhatóságok autonómiája;
2. amíg ez a helyzet fennáll, Magyarország és Erdély egysége nem lehet teljes;
3. egy idegen hatalom hadseregének kiegészítő része, így a közös hadügyminiszternek beleszólása van Magyarország belügyébe;
4. a szolgálati nyelv miatt a németesítés eszköze;
5. rendkívül költséges intézmény;
6. egy országos rendőrség felállítása sok magyarnak – és nem idegennek – jelentene munkalehetőséget.

Az ellenzéki felszólalásokból – a későbbiek ismeretében – Tisza Kálmán véleményét érdemes kiemelni, aki nem feltétlenül a feloszlátást követelte, hanem lehetségesnek tartotta a csendőrség magyar belügyminiszter alá helyezését. Véleménye szerint a belügyminiszter nem vállalhatja a felelősséget egy olyan szervezet működéséért, amelynek nem csak ő parancsol.<sup>6</sup>

Abban azonban az ellenzéki és a kormánypárti képviselők is egyetértettek – egykét szélsőséges véleményt leszámítva –, hogy a csendőrség, mint közbiztonsági szervezet, feladatát Erdélyben kitűnően látja el. Ez volt a véleménye Brennerberg Mór osztálytanácsosnak, a Belügyminisztérium XII. (közbiztonsági) ügyosztálya ideiglenes vezetőjének is, aki osztálya 1871. évi tevékenységét jellemezve a csendőrségről a következőket írja: „...Erdélyben – ahol a legtöbb egymásba ütköző elemek és érdekek léteznek, hol továbbá a szomszéd országokkal fenntartott élénk forgalom és közlekedés legtöbb egyenetlenségekre nyújt alkalmat –, a közbiztonság állapota, nem csekély részben éppen a csendőrség jó behatása folytán, aránylag a legjobb.”<sup>7</sup>

1873-ban a parlament pénzügyi bizottsága 3 megoldást javasolt a belügyminiszternek a kérdés megoldására:

1. az 1870:XL. tc. Erdélyben történő végrehajtása;
2. a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló törvény néhány szakaszának Erdélyre vonatkozó módosítása;
3. országos rendőrségi törvényjavaslat beterjesztése.<sup>8</sup>

A képviselőház az indítványt elfogadta és kötelezte a minisztert, hogy az általa választott megoldást törvényjavaslat formájában a parlamentnek terjessze be. Törvényi szabályozás azonban 1881-ig nem történt.

1873-ban a belügyminisztériumi ügyosztályok beosztása megváltozott, a csendőrség a VII. (államrendőri és közbiztonsági) osztályhoz került. A VII. osztály veze-

6 Képviselőházi Napló (a továbbiakban: KN) 1869–1972. V. k., 345. o.

7 OL BM K 148 30. csomó, 1873. III/M tétel, I. rész, 108. fólió.

8 KN 1872–1875. IV. k., 157. o.

tője Jékelfalussy Lajos t. miniszteri tanácsos, a „b” alosztály (közbiztonsági ügyek) vezetője Brennerberg Mór lett.<sup>9</sup>

Az események menetében a döntő fordulat 1875 márciusában következik be, amikor a Wenckheim-kormány megkezdi működését. Tisza Kálmán március 2-án foglalja el belügyminiszteri posztját és már a március 9-i minisztertanácson felveti az erdélyi csendőrség kérdését. Véleménye szerint nem szabad megszüntetni, de intézkedéseket kell tenni annak érdekében, hogy a közös Hadügyminisztérium fennhatósága alól a magyar kormány alá kerüljön.<sup>10</sup> A kormány támogatásának megszerzése után a március 15-i képviselőházi ülésen véleményét a balközép is zajos ünneplésben részesítette, míg korábban éppen ők követelték a lehangosabban az erdélyi csendőrség feloszlását.<sup>11</sup> A március 24-i koronatanácsai ülésen Ferenc József támogatását is szeretne volna megszerezni, a király azonban csak az állomány kiegészítéséről volt hajlandó tárgyalni.<sup>12</sup> Az 1875. május 15-i képviselőházi ülésen fogadták el azt a határozatot, amelyben felszólítják a kormányt, hogy a tárgyalásokat a közös hadügyminiszterrel folytassa le.<sup>13</sup>

A részletek tisztázása Szende Béla honvédelmi miniszter feladata volt, aki az átvétel folyamatát 4 pontban foglalta össze:

1. a két csendőrparancsnokság 1875. július 1-jével kerülne át;
2. július 1-jétől új nevük:  
„magyar királyi erdélyi részek rendőrség parancsnoksága”,  
„magyar királyi horvát-szlavón rendőrség parancsnokság”;
3. július 1-jétől az írásbeli ügyvitel a parancsnokságok és a magyar, illetve a horvát kormány között a magyar és a horvát lenne, a fokozatosság érdekében azonban az év végéig az eddigi szolgálati nyelvet is engedélyezné;
4. a ruházatban változást – a költségek csökkentése miatt – csak a „fövegen” tervezett, ahová a magyar állam címerét helyezték volna el,<sup>14</sup>

A hadügyminiszter a két parancsnokság átvételébe beleegyezett, fenntartásai csak az állományviszonyokkal kapcsolatban voltak (l. az „Állományviszonyok” c. fejezetet).

A részletek tisztázása után Ferenc József 1876. március 27-i legfelsőbb elhatározásában beleegyezett a két csendőrparancsnokság magyar kormány alá helyezésébe és utasította a közös hadügyminisztert az átadás az év május 1-jéig történő végrehajtására.<sup>15</sup>

A változtatásokat véglegesen az 1976. április 24-én kiadott 1552. és 1553. sz. honvédelmi miniszteri rendeletek szabályozták. A két parancsnokság elnevezése megváltozott: „magyar királyi erdélyi csendőrség parancsnoksága” és „magyar királyi horvát-szlavón csendőrség parancsnoksága” nevet kapták. A szolgálati nyelv Erdélyben a magyar, Horvátországban a horvát lett. A ruházatban is

9 OL BM K 148 30. csomó, 1873. III/M tétel, I. rész, 1204/eln. sz.

10 OL Miniszterelnökségi Levéltár, Minisztertanács (a továbbiakban: K 27) 1875. március 9.

11 KN 1872–1875. XIV–XV. k., 207. o.

12 OL K 27 1875. március 24.

13 KN 1872–1875. XVII. k., 172. o.

14 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) A magyar királyi honvédelmi miniszter legfelsőbb előterjesztései (a továbbiakban: I. 41.) 1875. 2776/HM eln. sz.

15 HLI. 41. 1876. 1174/HM eln. sz.

változások történtek, amelyek a magyar állami jelleget jobban hangsúlyozták: a sapkára a gránát helyett a magyar állami címer került, a köpenyre és a kabátra a honvédségi köpenyen használt gombok, stb. A rendeletek szabályozták az állományviszonyokkal, bíróságokkal kapcsolatos ügyeket és a parancsnokságok honvédséghez való viszonyát. Katonai tekintetben a csendőrparancsnokságok a honvéd dandár-, illetve kerületi parancsnokságoknak és a honvédség főparancsnokának lettek alárendelve.<sup>16</sup>

Az *I. sz. táblázat* (95. o.) tartalmazza a két parancsnokság állomáskimutatását. 1869-ben az erdélyi törzsre, 6 szárnyra és 125 órsra tagolódott. A szárnyparancsnokok az alárendelt szárny 1. szakaszát is irányították, s ez számukra „helyesen egymással nem egyesíthető kettős állást kölcsönzött”.<sup>17</sup> 1870–1874 között csökkentették a szakaszok számát és megváltoztatták elhelyezésüket. Minden szárny 2 szakaszból állt és ezek a szárnyparancsnokságok székhelyén nyertek elhelyezést. Kivételt képezett a székelyudvarhelyi szárny, ahol csak egy szakasz állomásozott, míg a másikat Gyergyószentmiklóson helyezték el. 1877. január 1-jével ismét megváltozott a parancsnokságok elhelyezése. Erdélyben a korábbi 6 helyett 4 szárnyparancsnokságot alakítottak ki, a 2. szakaszparancsnokság pedig az ezen szakasz felügyeleti területének központját képező főispáni székhelyre került.<sup>18</sup> A horvát-szlavón csendőrségnél is változások történtek. Míg az 1876. január 1-jei kimutatásban még 2 szárny és 6 szakasz található, az 1876. december 26-i állapot szerint a szakaszok száma 4-re csökkent.<sup>19</sup>

16 *Rendeleti Közlöny* (a továbbiakban: RK) 1876, 12. sz.

17 HLI. 41. 1877. 1834/HM eln. sz.

18 Uo.

19 Rövid magyarázatot igényel, hogy miként szerepelhet az erdélyi parancsnokságnál a változtatás dátumaként 1877. január 1-je, míg a horvát-szlavón parancsnokságnál ez a dátum csupán valószínűsíthető, bár a forrás megegyezik. Szende Béla 1877. március 15-i előterjesztésében tényként közli az erdélyi parancsnokságnál január 1-jével történt változást, ugyanakkor a horvát-szlavón parancsnokság megváltoztatását nem említi, csupán köztes információként szerepel a 2 szárny és 4 szakasz szerinti elhelyezés. Így teljes bizonyossággal elvethetjük a honvédség tiszti névkönyvének adatát az erdélyi parancsnoksággal kapcsolatban – amely 1877-re vonatkozik, de az 1876. december 26-i állapotot tartalmazza –, ugyanakkor a horvát-szlavón parancsnoksággal kapcsolatos információnál csupán kételkedésünket fejezhetjük ki. Így a hibás tájékoztatás elkerülése érdekében ebben az esetben kénytelen voltam az 1876. december 26-i időpontot megadni (A hivatkozott jegyzeteket I. az 1. sz. táblázat jegyzeteinél)

AZ ERDÉLYI ÉS A HORVÁT-SZLAVÓN CSENDŐRPARANCSNOKSÁGOK  
ÁLLOMÁSKIMUTATÁSA \*

	ERDÉLY			HORVÁT-SZLAVÓNORSZÁG	
	1869. júl. 1.	1874. júl. 1.	1877. jan. 1.	1876. jan. 1.	1876. dec. 26.
Törzspar.	Kolozsvár	Kolozsvár	Kolozsvár	Zágráb	Zágráb
Szárnyparancsnokság	Nagyszeben	Nagyszeben	Nagyszeben	Zágráb	Zágráb
	Brassó	Brassó	Brassó	Eszék	Eszék
	Marosvásárhely	Marosvásárhely	Marosvásárhely		
	Kolozsvár	Kolozsvár	Kolozsvár		
	Szászváros	Szászváros			
	Székelyudvarhely	Székelyudvarhely			
Szakaszparancsnokság	<i>Nagyszeben</i>	<i>Nagyszeben I. II.</i>	<i>Nagyszeben</i>	<i>Zágráb</i>	<i>Zágráb</i>
	Fogaras	<i>Brassó I. II</i>	<i>Brassó</i>	Varasd	<i>Belovár</i>
	Erzsébetváros	<i>Marosvh. I. II</i>	<i>Marosvásárhely.</i>	Belovár	<i>Eszék</i>
	<i>Brassó</i>	<i>Kolozsvár I. II</i>	<i>Kolozsvár</i>	<i>Eszék</i>	Pozsega
	Kézdivásárhely	<i>Szászváros I. II</i>	Déva	Vukovár	
	Sepsiszentgyörgy	<i>Székelyudv. I</i>	Csíkszereda	Pozsega	
	<i>Marosvásárhely</i>	Gyergyósztm. II	Nagyenyed		
	Dicsőszentmárton		Beszterce		
	Naszód				
	<i>Kolozsvár</i>				
	Torda				
	Dés				
	<i>Szászváros</i>				
	Déva				
	Nagyenyed				
	<i>Székelyudvarhely</i>				
	Gyergyósztm.				
	Csíkszereda				

\* Erdély: 1869. július 1.: OL BM K 150 56. csomó, 1869. IV. kútfő, 17. tétel, 13882. sz.; 1874. július 1.: OL BM K 148 37. csomó, 1874. XIV. tétel; 1877. január 1.: A Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium és a honvédség évkönyve (a továbbiakban: HM évkönyv) 1877. évre. Budapest, 1877. 166. o.

Horvát-Szlavónország: 1876. január 1.: HL I. 75. 1876. 835/f. p. sz.; 1876. december 26.: HM évkönyv, 1877. 166. o.

Kurzívval azokat a szakaszparancsnokságokat jelöltem, amelyek az illetékes szárnyparancsnokságok székhelyén helyezkedtek el.

Ferenc József 1876. június 26-án kelt legfelsőbb elhatározásában hozzájárulását adta, hogy Schatz Lajos őrnagyot, az erdélyi csendőrség parancsnokát a Honvédelmi Minisztérium I. ügyosztályába – mint a csendőrségi ügyek előadóját – áthelyezzék. Helyére ideiglenesen Török Ferenc őrnagyot, a belső-szolnoki 32. honvéd zászlóalj parancsnokát nevezik ki.<sup>20</sup>

Az erdélyi csendőrparancsnokság átvétele, illetve átalakítása ezzel befejezettnek tekinthető, a horvát-szlavón csendőrség helyzetét azonban korántsem sikerült ilyen megnyugtató módon rendezni.

1876. május 6-án Szende Béla honvédelmi miniszter értesítette a Honvéd Főparancsnokságot, hogy Koppitsch Ottó ezredes, a horvát-szlavón csendőrség parancsnoka a csendőrség alárendeltségének megváltozása miatt szolgálatát tovább nem vállalja és a parancsnokságot május 1-jével ideiglenesen Dorskocil József századosnak adta át.<sup>21</sup> Bár az ezredes az indokot később megváltoztatta – nyugdíjazási kérelmére és a horvát nyelv meg nem értésére hivatkozott –, a tiltakozás ezen formája figyelemre méltó, ugyanis a horvát-szlavón csendőrség parancsnokaként az egyik résztvevője volt az átvételről folyó tárgyalásoknak.<sup>22</sup>

Különös jelentőségűnek tekinthető az az ügy is, amelynek alapja egy illetékeségi vita volt. Az 1552. sz. rendelet egyértelműen szabályozta a parancsnokságok elnevezését, ennek ellenére a horvát kormány 1876. július 26-án felszólította a horvát-szlavón csendőrség ideiglenes parancsnokát, hogy amíg a magyar és a horvát kormány között ebben a kérdésben végleges megegyezés nem születik, addig köteles az összes hivatalos iraton a „királyi horvát-szlavón csendőrségi parancsnokság” elnevezést használni.<sup>23</sup> Bár a honvédelmi miniszter által elrendelt vizsgálat tisztázta a helyzetet, a nézetkülönbségek olyan fokra jutottak, hogy legmagasabb szintű egyeztetésre volt szükség.

A horvát bán az 1876. október 18-i minisztertanácson fejtette ki véleményét. Nem értett egyet azzal, hogy:

1. változtatás történt a horvát-szlavón csendőrség ruházatán;
2. a honvéd dandár- és kerületi parancsnokok, továbbá a honvédség főparancsnoka megvizsgálhatják a csendőrség szolgálati könyveit és menetkimutatásait;
3. a horvát-szlavón csendőrség elnevezésében a magyar jelző is szerepel;
4. a honvédelmi miniszter tiszteket oszthat be próbaszolgálatra a horvát-szlavón csendőrségbe.

Szende Béla honvédelmi miniszter elzárkózott a bán észrevételeitől és csak azzal értett egyet, hogy a horvátországi csendőrséghez kinevezendő tisztek névsorához a horvát bán véleményezését is csatolni kell és ez a honvédelmi miniszter felterjesztésével együtt kerülhet a király elé.<sup>24</sup>

Mazuranić bán az október 20-i koronatanácson Ferenc Józsefet is megpróbálta a helyzet megváltoztatására rábírni, azonban ismét kudarcot vallott, így kénytelen volt a fennálló viszonyokat elfogadni.<sup>25</sup>

20 HL I. 41. 1876. 2577/HM eln. sz.

21 HL M. Kir. Honvéd Főparancsnokság (a továbbiakban: I. 75.) 1876. 926/el. sz.

22 HL I. 41. 1875. 4343/HM eln. sz.

23 HL I. 75. 1876. 1880/el. sz.

24 OL K 27 1876. október 18.

25 OL K 27 1876. október 20.

A politikai folyamatok tárgyalásának lezárásaként érdemes felvetnünk néhány olyan gondolatot, amelyek talán sikeresen hozzájárulhatnak a kérdés nagypolitikai összefüggéseinek tisztázásához.

Az 1867-es kiegyezés Ausztria és Magyarország kompromisszumos megállapodása volt, amelyben magyar részről az egyik fő feltételnek az 1848-ban elfogadott unió maradéktalan visszaállítását tekintették. Bár az unió részletes szabályozása csak az 1868: XLIII. tc.-kel történt meg, az Andrássy-kormány már 1867. március 8-án felhatalmazást kapott a parlamenttől, hogy Erdély ügyeit teljhatalommal intézze.<sup>26</sup> A beolvasztást a kormány több lépcsőben hajtotta végre, mert az új berendezkedés nehézségeit nem akarták az esetleges nemzetiségi ellentétekkel tovább fokozni. Ebbe a folyamatba illeszthető be az erdélyi csendőrség kérdése.

Az alárendeltség megváltozásának késleltetésében azonban a belpolitikai mellett külpolitikai indokok is közrejátszottak. Erdély földrajzi fekvésénél fogva kulcspozíciót biztosíthatott az Osztrák–Magyar Monarchiának egy orosz–román–szerb–török összeütközés esetén. Ha egyes magyarországi vezető körökben élhetett is némi illúzió, hogy az unió törvényes rendezése automatikusan magával hozza a csendőrség helyzetének megváltozását, utólag keserves csalódás érlette őket. Ferenc József ugyanis tisztában volt azzal, hogy egy esetleges háború sikeres megvívásának alapvető feltétele a belső viszonyok rendezettsége. A Magyarországon is kudarcot vallott pandúr-rendszerrel pedig ez Erdélyben nem volt biztosítható. Így komoly tárgyalásokra és az átvételre csak akkor kerülhetett sor, amikor a magyar kormány nyilvánvalóvá tette, hogy nem célja többé az erdélyi csendőrség feloszlata.

A horvát-szlavón csendőrség Magyarországhoz kerülését az illetékes horvát szervek kezdeményezték.<sup>27</sup> Kimondva-kimondatlanul kötetlenebb alárendeltséget, nagyobb intézkedési szabadságot reméltek a magyar honvédelmi minisztertől, mint amilyenel korábban rendelkeztek. Céljukat azonban nem érhették el. A magyar vezetés kihasználta a kínálkozó lehetőséget, hogy legalább részben ellenőrizhesse a rend fenntartását Horvátországban. Az elkeseredés horvát részről olyan nagy volt, hogy a bán az 1876. október 20-i koronatanácson még azt a kijelentést is megkockáztatta, hogy jobb lett volna, ha a korábbi helyzet fennmarad.<sup>28</sup>

### *Költségvetés*

1867 után az erdélyi és a horvát-szlavón csendőrség helyzetének rendezetlensége a pénzügyek területére is kihatással volt. Bár törvényi szabályozás nem született, az erdélyi csendőrség költségeinek fedezését Magyarország magára vállalta és a belügyminiszteri tárca költségvetéséből fedezte, „rendkívüli kiadások” címszó alatt. Nem volt azonban ilyen egyértelmű a horvát-szlavón csendőrség költségvetésének kérdése. Míg az 1868. évi magyarországi államköltségvetésben 140 000 Ft-ot terveztek erre a célra, addig a következő évtől – még az 1876-os átvételt követő években is – ez az összeg a horvát beligazgatási költségek közé tartozott.<sup>29</sup>

<sup>26</sup> Erdély története. (Főszerk.: *Köpeczi Béla*) Budapest, 1988. III. k., 1624. o.

<sup>27</sup> OL K 27 1876. október 20.

<sup>28</sup> Uo.

<sup>29</sup> OL K 27 1876. október 18.



A magyarországi csendőrség költségvetésével kapcsolatos első adatunk 1867-re datálódik. Ezen irat szerint 1867-re a magyarországi csendőrségre előirányzott összeg 1 220 050 Ft volt.<sup>30</sup> Felhasználásának részleteiről, vagy esetleges maradványairól a magyar szerveknek 1870-ig nem volt tudomásuk, ugyanis az iratokat a bécsi Hadügyminisztériumban őrizték, amibe betekintést nem nyerhettek.<sup>31</sup> Ez annak ellenére történt így, hogy Ferenc József 1867. március 23-án kiadott, a csendőrség magyarországi feloszlását elrendelő legfelsőbb elhatározásában a megmaradt összeg sorsát egyértelművé tette: „Ezen elhatározásomnak katonai tekintetbeni foganatosításával hadügyminiszteremet egyúttal azon meghagyással bízom meg, hogy a csendőrség feloszlása által megtakarítandó összegeknek a magyar közgazgatási javadalmazásba leendő beszámítása és átutalványozása végett, magyar belügyi és országos pénzügyi minisztereimmel magát kellő érintkezésbe tegye.<sup>32</sup> Az összeg nagysága akkor válik igazán szembeötlővé, ha összevetjük azzal a 300 ezer Ft-tal, amit az 1868. évi költségvetés tárgyalásakor a Belügyminisztérium, a csendőrség feloszlása miatt, a „közbátorsági közegek szaporítására” igényelt.<sup>33</sup>

Az 1868-tól 1875-ig terjedő időszakban az erdélyi csendőrségre fordított összegek szinte folyamatos csökkenése figyelhető meg. Míg ugyanis az 1868-as előirányzat még 437 000 Ft felhasználásával számolt – nem is beszélve az 1869-re tervbe vett 439 400 Ft-ról –, addig ez az összeg 1875-re 386 000 Ft-ra apadt le. A ráfordítások folyamatos csökkenésével együtt ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a későbbi összegek jobban mérték fel a reális igényeket. Ennek bizonyítására érdemes szemügyre venni a 2. sz. táblázatban (99. o.) az 1869-re és 1870-re, illetve 1875-re és 1876-ra vonatkozó tervek és eredmények közötti különbségeket. Az 1869-es 37 870 Ft 10,5 Kr 1876-ra 611 Ft-ra csökkent. Rendkívül szembeötlő, hogy 1870-ben a megszavazott összegnek még a 2/3-át sem használta fel a csendőrség. Erre az Állami Számvevőszék 1972-ben kelt jelentése szerint a költségek csökkentése adott lehetőséget.<sup>34</sup> Talán nem érdektelen megemlíteni, hogy a képviselőház pénzügyi bizottságának jelentése szerint a megtakarított összeg közel 10 000 Ft-tal kevesebb az Állami Számvevőszéki jelentésnél.<sup>35</sup> Költségtüllépéssel az adott időszakban nem találkoztam.

30 OL BM K 148 1. csomó, 1867. 8000. sz.

31 OL BM K 148 26. csomó, 1872. III/M tétel, 161/eln. sz.

32 MTRT 1867., 51. o.

33 OL K 27 1868. március 28.

34 OL BM K 148 26. csomó, 1872. III/M tétel, 161/eln. sz.

35 KN 1869-1872. XVIII-XIX. k., 379. o.

E R D É L Y										Horvát-Szlavónország	
év		fizetések, felszerelés stb.	beszállásos- lási kiadások	laktanyák fenntartása	összesen	csendőrségi nyugdíjak	kv. %-ban	létszám (fő)	összeg Ft/fő	csend. kv.-e	kv. %-ban
1868	terv	400.000 Ft	35.000 Ft	2.000 Ft	437.000 Ft		0,33			140.000 Ft	
	eredmény										
1869	terv	412.900 Ft	25.000 Ft	1.500 Ft	439.400 Ft		0,23	júl. 1. 1.207	364	149.600 Ft	7,8
	eredmény	372.541 Ft 45,5Kr	27.888 Ft 68Kr	1.129 Ft 76Kr	401.559 Ft 89,5Kr						
1870	terv	398.500 Ft	20.000 Ft	1.500 Ft	420.000 Ft		0,21	jan. 1. 1.047	401,1	164.361 Ft	6,5
	eredmény	258.783 Ft 66,5Kr	18.990 Ft 29Kr	550 Ft 92Kr	278.324 Ft 87,5Kr						
1871	terv				400.000 Ft	59.106 Ft	0,15			176.639 Ft	7,4
	eredmény				344.223 Ft						
1872	terv				400.000 Ft					196.850 Ft	7,1
	eredmény				356.548 Ft 24,5Kr						
1873	terv				386.000 Ft	57.112 Ft	0,14			286.630 Ft	9,6
	eredmény										
1874	terv				386.000 Ft		0,15	júl. 1. 810	476,5	286.630 Ft	9,7
	eredmény										
1875	terv				386.000 Ft		0,16			260.000 Ft	8,3
	eredmény				385.018 Ft	56.749 Ft					
1876	terv	360.216 Ft	29.784 Ft		390.000 Ft	57.282 Ft	0,16	júl. 807	483,2	258.367 Ft	8,1
	eredmény				389.389 Ft						
1877	terv	360.216 Ft	29.784 Ft		390.000 Ft	47.115 Ft	0,16			246.171 Ft	7,1
	eredmény										
1878	terv	380.616 Ft	31.784 Ft		412.400 Ft		0,17				
	eredmény										

\* Erdély: OL BM K 148 19. csomó, 1870. III/M tétel, II. rész, 74. főlíó; OL BM K 148 26. csomó, 1872. III/M tétel, 161/eln. sz.; OL BM K 148 30. csomó, 1873. III/M tétel, I. rész, 160. főlíó; OL BM K 150 474. csomó, 1876. I. kútfő, 3. tétel; OL BM K 150 576. csomó, 1877. I. kútfő, 3. tétel.

A csendőrség létszámával kapcsolatos adatokat l. az 1. sz. táblázat jegyzeténél. A csendőrség költségvetésére vonatkozó egyéb adatok megtalálhatók a „Magyar Törvénytar” és a „Horvát- és Szlavónország autonóm törvényeinek gyűjteménye” c. kötetek vonatkozó fejezeteiben.

Az 1873. év csendőrséggel kapcsolatos talán legfontosabb intézkedése az volt, hogy a parlament pénzügyi bizottságának javaslatára a csendőrség költségvetését a rendkívüli szükségletek rovatból a rendes költségek közé tették át. Ezzel a képviselőház – bár az ellenzéki felszólalásokból nem ez derül ki – de facto elismerte a csendőrséget Erdélyben törvényesen működő szervezetnek.<sup>36</sup>

Az 1876-tól kezdődő évek ismét a költségvetési összegek növekedéséről tanúskodnak, aminek oka az erdélyi csendőrség fejlesztésében kereshető. Így például 1878-ra az előző évinél 22 400 Ft-tal többet terveztek, ami 8 új órállomás felállítását jelentette 8 őrzetető és 46 csendőr beszámításával.<sup>37</sup> Ennek következtében a csendőri beszállásolási kiadásokra fordított összegek is rendkívül megemelkedtek. Az 1878-as 31 784 Ft több mint 50%-os növekedést jelent az 1870-es előirányzathoz képest. A növekedés ütemét jól mutatja a 3. sz. táblázat (101. o.) amely, részletezve az erdélyi parancsnokság 1878. évi ellátási szükségletét, azt az 1876. évhez viszonyítja.

Az 1. sz. táblázat két adatsorában a magyar államköltségvetés illetve az erdélyi csendőrség költségvetésének arányait láthatjuk. A csendőrségre szánt összegek csökkenésénél sokkal nagyobb arányban emelkedtek az állam egyéb kiadásai, így az 1868. évi 0,33%-os arány 1873-ra 0,14%-ra csökkent. Bár a csökkenés számottevő, az sem hallgatható el, hogy ez az összeg az államköltségvetésnek így is hatalmas megterhelést jelentett és sokakból ellenérzést váltott ki. Mint az egyik képviselő 1870-ben megjegyezte, arra az évre az erdélyi csendőrségre hétszer nagyobb összeget szántak, mint az erdélyi népnevelésre.<sup>38</sup>

Külön adatsor mutatja a csendőrségi létszám és költségvetés arányának változását. Az 1876-os létszám az 1869. évinek csak 66%-a, míg a költségvetésben ez az arány még mindig 87%. Ezzel párhuzamosan emelkedett az egy főre jutó összeg is. 1869-ben 364 Ft-ba, 1876-ban pedig 483,2 Ft-ba került egy csendőr az országnak. Pénz- és terménybeli illetékeikről a 4. táblázat (102. o.) nyújt áttekintést. A csendőrtisztek hópénzét összehasonlítva a honvédséggel különösen nagy eltérések tapasztalhatók. Az 1869. május 16-án kiadott gazdaságkezelési utasítás szerint egy honvéd alezredes hópénze évi 1680 Ft, egy I. osztályú századosé 948 Ft, a főhadnagyok pedig 528 Ft-ot kaptak ezen a címen.<sup>39</sup> A csendőrségnél ezek az összegek a következők: 2100 Ft; 1200 Ft; 720 Ft; A csendőrtiszti hópénzek tehát kb. 25%-kal haladták meg az azonos rangú honvédtisztekét.

36 KN 1872-1875. IV. k., 175. o.

37 OL BM K 150 576. csomó, 1877. I. kútfő, 3. tétel

38 KN 1869-1872. V.k., 342. o.

39 HL M. Kir. Honvédelmi Minisztérium 1869. 12133. sz.

ELŐIRÁNYZAT AZ 1878. ÉVRE AZ ERDÉLYI CSENDŐRPARANCSNOKSÁG  
ELLÁTÁSI SZÜKSÉGLETÉRŐL\*

	T É T E L	Összeg		1876. évi eredmény	
		Ft	Kr	Ft	Kr
1	hópénzek	16.500		16.130	
2	tisztiszolga váltság 16 tiszt számára, 365 napra	2.695	60	2.240	44
3	lóátalány: 5 ló után havi 3 Ft 50Kr	210		241	50
4	csendőrségi pótdíj	4.333		4.898	20
5	terményváltságok és beszerzések	2.498	61	2.498	61
6	zsold: 853 fő után, őrmestertől lefelé	274.300		242.016	21
7	szolgálati pótdíj	21.478		19.949	83
8	érempótdíj, napi 15Kr	54	75	49	78
9	tömegátalány (határőrsök is)	33.372		31.387	89
10	tömegbetétek 123 fő után	7.380		8.100	
11	szállás- és hálópénz	12.481		12.293	55
12	jutalmazások, segélyek	820	14	325	
13	úti- és szállítmányi költségek	13.583	61	13.425	8
14	sorozási és pótlóvazási költségek				
15	ösztöndíjak				
16	irodai költségek	1.966	78	1.966	78
17	betegápolási költségek	2.082	55	2.086	33
18	felfegyverzési és fegyverszerelési költségek	370	74	355	89
19	kiegyenlítés	124	27,5		
20	vegyes			4.931	8
	Összeg	394.251	5,5	362.896	17
	Elszállásolási költségek	31.748	94,5		
	Összesen	426.000			

\* OL BM K 150 576. csomó, 1877. I. kútfő, 3. tétel

## KIMUTATÁS A PÉNZ- ÉS TERMÉNYILLETÉKEKRŐL\*

Az illetékre jogosultak		É V I I L L T E É K E K																Lólap	Összesen
		hó pénz		tiszti- szolga váltáság		lóáta lány		csendőrségi pótdíj		zsold		tömeg- átalány		szállás		háló			
		Ft	Kr	Ft	Kr	Ft	Kr	Ft	Kr	Ft	Kr	Ft	Kr	Ft	Kr	Ft	Kr		
1	alezredes	2.110		160	60	84		600						420				2	3.366 Ft 60Kr
1	I. osztályú százados számvivő	1.200		160	60			120						210					1.690 Ft 60Kr
1	főhadnagy segédtszt	700		160	60	42		240						210				1	1.373 Ft 60Kr
1	I. osztályú százados	1.200		160	60			300						315					1.975 Ft 60Kr
1	II. osztályú százados	900		160	60			300						315					1.675 Ft 60Kr
1	főhadnagy	720		160	60			180						210					1.270 Ft 60Kr
1	hadnagy	600		160	60			180						210					1.150 Ft 60Kr
1	őrmester, számvevői segédmunkás							73		500		40					9	12,5	622 Ft 12,5Kr
1	őrmester, segédtszti segédmunkás									500		40					9	12,5	549 Ft 12,5Kr
1	őrmester									500		40					9	12,5	549 Ft 12,5Kr
1	őrvezető									400		40					9	12,5	449 Ft 12,5Kr
1	csendőr									300		40					9	12,5	349 Ft 12,5Kr
1	parancsnoksági írnok, ill. számvivői díjnok									540									540 Ft
1	irodai szolga	300												63					363 Ft

\* OL BM K 150 576. csomó. 1877. I. kűtfő. 3. tétel

A horvát-szlavón csendőrség költségvetése a horvát beligazgatási költségek 6,5–9,7%-át tette ki az adott időszakban. Az összeg 5 év alatt a duplájára nőtt. Létszámkimutatások 1868–1875 között nem állnak rendelkezésre, így az erdélyi csendőrséghez hasonló összehasonlító elemzésre nincs lehetőség. Annyi azonban megállapítható, hogy az 1876. január 1-jei 505 fős létszám szerint 511,6 Ft-ot kellett egy-egy csendőr eltartására fordítani Horvát-Szlavónországban, ami magasabb, mint az erdélyi csendőrségnél bármikor.<sup>40</sup>

A csendőrségi nyugdíjak – Horvát-Szlavónországot leszámlítva – a Belügyminisztérium költségvetésének a csendőrségtől elkülönülő részét alkották és a vizsgált időszakban – 1876. május 1-ig – az 1863. évi katonai nyugdíjszabályzat alapján a magyar Belügyminisztérium közreműködésével állapították meg. A csendőrtisztek nyugdíjazását illetően az osztrák és a magyar kormány között szerződés jött létre, amely szerint minden esetben külön-külön kell megállapítani, hogy nyugdíjukat melyik kormány fizesse. A 2. sz. táblázatra tekintve megállapítható, hogy az 1871 és 1876 közötti időszakban a szélső értékek közötti legnagyobb eltérés – a terveket véve alapul – mindössze 1824 Ft, tehát lényeges változás nem tapasztalható. Ezzel szemben 1876-ról 1877-re több mint 10 000 Ft-os a csökkenés. Erre nem adhat magyarázatot az sem, hogy az 1876. évi 1552/eln. sz. honvédelmi miniszteri rendelet szerint " ... a nevezett csendőrségi parancsnokságok tisztjei és havidíjas egyénei esetleges nyugdíjaztatásuk alkalmával, ellátási igényükre nézve épp úgy fognak tekintetni, mint az ugyanazon rendfokozatú és állású honvéd tiszték és havidíjas egyének..." és a törvényes rendezésig a személyi pótlékokban sem történik változás.<sup>41</sup> Ez a rendelet a nyugdíjak összegén a korábbiakhoz képest tehát nem változtat – az 1875:LI. tc. 137. § szerint a katonai ellátási törvény rájuk is vonatkozik –, azonban a nyugdíjak fizetésének illetékessége körüli vita lezárását jelentette. Azon tiszték ugyanis, akik 1876. május 1-je után nem akartak a magyar csendőrségben szolgálni, lehetőséget kaptak arra, hogy a közös Hadügyminisztérium állományába sikeres próbaszolgálat után átléphessenek. A probléma lényege az volt, hogy ki fizesse azok nyugdíját, akik a próbaszolgálat alapján a további szolgálatra alkalmatlannak bizonyultak. Szende Béla honvédelmi miniszter szerint ezt továbbra is esetről-esetre kellene megállapítani, Ferenc József pedig a nyugdíjak magyar Honvédelmi Minisztérium általi folyósítását várta el.<sup>42</sup> Végül az idézett honvédelmi miniszteri rendelet úgy rendelkezett, hogy akiket felülvizsgálattal, vagy anélkül nyugdíjaznak, azok nyugdíjilletékeiket a magyar, illetve a horvát-szlavón kormánytól kapják.<sup>43</sup>

Vizsgálatunkban egy konkrét időpont helyett érdemes tehát egy hosszabb reláció, az 1871. és 1877. év összehasonlításából kiindulnunk (5. sz. táblázat [104. o.]). A legszembetűnőbb csökkenés a hivatalnokok és szolgák nyugdíjainál vehető észre. Ezen belül kb. 14%-os csökkenés figyelhető meg a 100–500 Ft-ig terjedő nyugdíjkategóriában, míg az 1000 Ft-on felüli nyugdíjknál ez az arány több mint 30%. Hasonló arányú az ellátási díjak és pótlékok csökkenése is. Ugyanakkor mintegy 60%-kal emelkedett az özvegyi nyugdíjakra kifizetett összeg, az árva

40 HL I. 75. 1876. 835/f. p. sz.

41 RK 1876., 12. sz.

42 HL I. 41. 1875. 4343/HM eln. sz.

43 RK 1876., 12. sz.

## CSENDŐRSÉGI NYUGDÍJAK\*

Év (előirány- zat)	Ideiglenes nyugdíjak	Hivatalnokok és szolgák nyugdíjai				Özvegyek nyugdíjai				Árvák nevelési járuléakai	Ellátási díjak és pótlékok	Kegydíjak	Összesen
		100-500 Ft	500- 1000 Ft	1000 Ft- on felül	Összesen	100-500 Ft	500- 1000 Ft	1000 Ft- on felül	Összesen				
1871		5.876 Ft	17.519 Ft	13.304 Ft	36.699 Ft				1.103 Ft	415 Ft	19.449 Ft	1.440 Ft	59.106 Ft
1877	369 Ft	5.052 Ft	14.879 Ft	9.101 Ft	29.032 Ft	1.732 Ft			1.732 Ft	760 Ft	13.542 Ft	1.680 Ft	47.115 Ft

\* 1871: OL BM K 148 19. csomó, 1870. III/M tétel, II. rész, 67. fólió; 1877: OL BM K 150 474 csomó, 1876. I. kútfő. 3. tétel.

nevelési járulékaik még ennél is nagyobb arányban, kb. 80%-kal emelkedtek. Következtetésként levonható, hogy egy bizonyos mértékű arányeltolódás figyelhető meg a hivatalnokok és szolgák rovására, amely összegek az elhunytak családtagjainak támogatására fordítottak.

Ezen elemzéssel sem jutottunk azonban közelebb annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy miért csökkent radikálisan a csendőrségi nyugdíjak kifizetésére szánt összeg 1877-ben. Véleményem szerint ennek indoka a politikai kérdések között kereshető. Az erdélyi csendőrség 1876. május 1-jével történt magyar fennhatóság alá helyezését fenntartással fogadhatták azok, akik járadékaik kifizetésének biztosítékát a közös Hadügyminisztériumban látták. Bizonyos jelekből ugyanis arra lehetett következtetni, hogy a magyar kormány nem fogja méltányolni azt a tevékenységüket, amelyet 1848–49-ben, vagy a Bach-rendszerben Magyarország ellen végeztek. A köztisztviselők nyugdíjjáradékaival kapcsolatban már a képviselőházban is felmerült az a kérdés, hogy az előző rendszer kiszolgálóinak nyugdíját meg kellene vonni. Nem nyugtathatta meg őket az sem, hogy az idézett honvédelmi miniszteri rendelet róluk nem tett említést, csak az újonnan nyugdíjazandókról intézkedett egyértelműen. Várható volt egy Magyarországra vonatkozó csendőrségi törvény meghozatala is, amelytől a rendkívül negatív közhangulat miatt szintén nem sok jót várhattak. Így véleményem szerint helytálló lehet az a feltételezés, miszerint céljuk az lehetett, hogy nyugdíjuk és egyéb pótlékaik kifizetését a magyar kormány helyett a közös Hadügyminisztérium vállalja magára. Ennek volt is némi előzménye, ugyanis 1867 előtt ez az összeg a „hadipénztár” számláját terhelte.

### *Állományviszonyok*

A magyarországi csendőrezredek felosztása után az erdélyi és a horvát-szlavón csendőrség állományának kezelésében is változások történtek.

A legnagyobb viták a tisztek kinevezésének illetékessége körül folytak. 1867 után ezt a kérdést úgy oldották meg, hogy bár a tisztek kinevezése változatlanul a hadügyminiszter hatáskörébe tartozott, ehhez a magyar, illetve a horvát kormány hozzájárulására is szükség volt. Így például 1870 júliusában a hadügyminiszter tudatta a magyar Belügyminisztériummal, hogy az erdélyi csendőrparancsnokságnál két hely megüresedett és kérte hozzájárulásukat ezek betöltéséhez. A kedvező válasz után az erdélyi királyi biztos a magyar kormánynak küldte meg a kinevezendőket, illetve előléptetendőket névsorát. A Belügyminisztérium által a Hadügyminisztériumhoz továbbított javaslatot azonban csak részben teljesítették, ugyanis az indoklás szerint a csendőrség végleges átalakításáig az összes csendőrezred rangsorozati jegyzéke a mérvadó, tehát az abban előtűnik állókat nem előzhetik meg.<sup>44</sup>

A magyar kormány a felemás helyzet feloldására már 1870 elején tárgyalásokat kezdeményezett.<sup>45</sup> Rajner Pál belügyminiszter javaslata szerint a kinevezéseket – amint az a honvédtisztek esetében is történt – csak a királynak küldték volna meg jóváhagyás végett. Megegyezés azonban ekkor még nem született.

44 OL BM K 150 84. csomó, 1870. III. kútfő, 11. tétel, 4701. alapszám

45 KN 1869–1872. V. k., 344. o.



Sok zavart és félreértést okozott a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló 1870:XLII. tc. életbe lépése is, ugyanis az 58. § „m” pontja szerint az alispán „elrendeli a karhatalom alkalmazását és felfogadja és elbocsátja a csendőröket (pandúrokat)...”.<sup>46</sup> A problémát az jelentette, hogy a törvény ezen pontja nem tesz különbséget csendőrök és pandúrok között, holott egy katonailag szervezett testület „belügyébe” – gondolva itt az állományviszonyokra – egy polgári hatóságnak nem lehet beleszólása. A zavart kihasználva az ellenzék azonnal hevesen támadta a kormányt, mert az – megfogalmazásuk szerint – a magyar törvényhatóságokkal szemben ismét a császári udvar érdekeit védelmezte.

Az állományviszonyokkal kapcsolatos kérdések – hosszú szünet után – az 1875–1876-os tárgyalásokon kerültek ismét szóba.

Az 1875. március 24-i koronatanácsai ülésen érdekes fontossági sorrend alakult ki ebben a kérdésben. Wenckheim Béla miniszterelnök és Tisza Kálmán belügyminiszter előterjesztették az erdélyi és a horvát-szlavón csendőrség teljes átvételének kérelmét, Ferenc József azonban az elhangzottakra nem is reagálva egyedül az állomány kiegészítéséről volt hajlandó nyilatkozni. Felvetette, hogy a csendőrséget nem abból az újoncállományból kellene-e kiegészíteni, amelyet a honvédséghez soroztak be.<sup>47</sup> Bár a magyar és a horvát kormány ekkor még nem ezt a problémát állította a tárgyalások középpontjába, ennek fontosságát nem lehetett kétségbe vonni. Ezt igazolta az a tény, hogy Horvátországban már a közös hadsereg újoncait kellett a csendőrséghez vezényelni, mert nem találtak elég önkéntest, akivel az állományt fel lehetett volna tölteni. Hasonlóan alakult a helyzet Erdélyben is, ahol a létszám 1869–1876 között a 2/3-ára csökkent, bár a hadseregből történő kiegészítésre ekkor még nem került sor (2. sz. táblázat).

Szende Béla honvédelmi miniszter 1875. június 18-i előterjesztésében konkrét intézkedéseket javasolt az átvételre és ebben kiemelt helyet foglalt el a tiszti és legénységi állomány átvétele, illetve kiegészítése. Tervezete szerint a tisztek és hivatalnokok ideiglenesen, a legénységiak véglegesen kerülnének át. A végleges átvételt a honvédségről szóló 1868:XLI. tc. szabályozná, tehát előfeltétel lenne a magyar állampolgárság és a vezényleti nyelv ismerete, ami Magyarországon a magyar, Horvát-Szlavón-Dalmátországon a horvát. A véglegesen átlépni akaró tisztek és hivatalnokok a honvédség tiszti állományába kerülnének, rangjuknak megfelelően: „... az előléptetési szabályzat értelmében a századosi rendfokozatig a rendőrségnél, az előírt elméleti és gyakorlati vizsgák megfelelő letétele után pedig a honvédségnél magasabb fokra is előléptethetnének”.<sup>48</sup> A csendőrség tiszti állományát a honvédségből, a legénységet pedig a törvényes rendezésig egyrészt az eddigiek szerint, tehát önként jelentkező tartalékosok és védköteles korukat még el nem ért önkéntesek, másrészt önként jelentkező honvédek által kívánta kiegészíteni. Két kérdéssel kapcsolatban alakult ki éles vita Koller hadügyminiszter és Szende Béla között: a magyar kormány feltételként szabta a tökéletes magyar nyelvtudást a maradni akaró tisztek számára és azt kérte a közös Hadügyminisztériumtól, hogy azon tisztek nyugdíj- és próbaidős illetményét, akik nem akarnak, vagy nem tudnak maradni és ezért nyugdíjazni, vagy a közös hadseregbe próbaszolgálatra

<sup>46</sup> Magyar Törvénytár. 1869–1871. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 218. o.

<sup>47</sup> OL K 27 1875. március 24.

<sup>48</sup> HL I. 41. 1875. 2776/HM eln. sz.

kell őket beosztani, a Hadügyminisztérium költségvetésének terhére vegyék át. A hadügyminiszter ezt nem fogadta el, a legénység kiegészítésével kapcsolatban pedig leszögezte, hogy akik védköteles korukat még nem érték el, a magyar csendőrséghez fel nem vehetők. A véleménykülönbségeket csak az 1875. augusztus 16-i koronatanácson sikerült tisztázni. Itt fogalmazódtak meg azok az alapelvek, amelyeknek – Ferenc József utasítása szerint – az 1868:XXI. tc. már nem lehetett az alapja, tehát olyan tisztek átvételére is sor kerülhetett, akik nem a magyar állam polgárai voltak, vagy az „illető hivatalos nyelvben elegendő jártassággal nem bírnak”.<sup>49</sup> Ekkor született döntés arról is, hogy a csendőrpáncsnokságokat nem olvasztják be a honvédségbe. A hadügyminiszter ugyanis nem tartotta megengedhetőnek, hogy a közös hadsereghez, vagy annak tartalékához tartozó személyek a honvédségben aktív szolgálatot vállaljanak.<sup>50</sup>

A végleges utasításokat az 1876. évi 1552. és 1553. sz. honvédelmi miniszteri rendeletek szabályozták. A legénység kiegészítésének eddigi formái:

- a, sorhadkötelezettségük utolsó évének 2. felében tartósan szabadságoltak;
- b, tartalékosok;
- c, állandó póttartalékosok önkéntes belépése ezután is fennmarad.

Tartósan szabadságoltak és tartalékosok legfeljebb 6 hónapi próbaszolgálat után a csendőrséghez végleg áthelyezhetők.

- d, A m. kir. honvédség állományába tartozó és legalább 8 heti kiképzésben részesült önként jelentkezők a csendőrséghez szintén felvehetők és 6 hónapi megfelelő próbaszolgálat után oda véglegesen áthelyezhetők.<sup>51</sup>

A csendőrséghez való belépéshez szükséges feltételek:

- a, katonai szolgálatra való alkalmasság;
- b, jó magaviselet;
- c, nőtlen, vagy gyermektelen özvegyi állapot;
- d, lehetőleg írni és olvasni tudás;
- e, „annyi szellemi képesség”, hogy a csendőri szolgálatot teljesíteni tudja;<sup>52</sup>

A honvédelmi miniszternek hosszú egyezkedések után sikerült elérnie, hogy a csendőrségnél szolgáló sorhad- vagy honvédkötelezettek véglegesen az illető csendőrpáncsnokságokhoz legyenek áthelyezve.<sup>53</sup> Ennek a csendőrség fennmaradása tekintetében volt rendkívüli jelentősége, ugyanis egy 1875 augusztusi adat szerint az erdélyi csendőrségben 411, a horvátországiban pedig 132 sorszolgálatképes egyén volt található, akik az állomány kb. 50, ill. 25%-át adták. Ezek kiválása a csendőrségből annak összeomlását jelenthette volna. Ezért volt nagy jelentősége annak is, hogy a cs. kir. hadseregből a honvédséghez áthelyezett tartalékos legénységben nagy számban voltak csendőrök. A 7 honvéd kerületi páncsnokságból 6-nak az adatai állnak rendelkezésre. Ezekhez 1874-ben 92, 1875-ben 46 olyan tartalékos személy került, aki a cs. kir. csendőrség alkalmazásában állt.<sup>54</sup> Ezek rendkívül magas számok, még akkor is, ha a csökkenés igen számottevő.

49 RK 1876. 12. sz.

50 OL K 27 1875. augusztus 16.

51 RK 1876. 12. sz.

52 Uo.

53 Uo.

54 HL I. 75. 1876. 76/eln. sz.

Az 1553. sz. rendeletet egészítette ki a 2935. sz. rendelet, amely a legénység szolgálati idejét – a próbaszolgálattal együtt – 3 évben határozta meg és kötelezővé tette a fizikai alkalmasságot bizonyító orvosi igazolást.<sup>55</sup>

Az 1876. július 29-én kiadott 3196. sz. rendelet szerint a lelkészeti ügyek és az egyházi anyakönyvek vezetése 1877. január 1-jétől a közös hadsereg lelkészetétől az egyes esetekben illetékes különféle vallásfelekezeti lelkészekhez került át. Ekkor szabályozták a legénység nőülésének feltételeit is. A fennálló törvényekre hivatkozva megtiltották, hogy „keresztyén- és mózesvallású személyek” házasságot kössenek.<sup>56</sup>

Végül érdemes részletesebben megvizsgálni az átvétellel végbemenő konkrét létszámváltozásokat. Szende Béla 1877. március 15-én kelt jelentése szerint az erdélyi és a horvát-szlavón parancsnokság állománya az átvételkor 807, illetve 493 fő volt.<sup>57</sup> A két parancsnokság hiánya 1876 december végén együttesen 288 fő, amely azonban részben pótolva volt 167 fő próbaszolgálattal. A tényleges hiány tehát 121 fő. Az 1 törzstisztből, 22 főtisztből és 2 számvivőből álló tiszti állományban a következő változások történtek:

- a, nyugdíjaztak: 3 I. osztályú századost  
1 I. osztályú százados számvivőt
- b, a cs. kir. csendőrséghez áthelyeztek:  
1 I. osztályú századost  
1 főhadnagyot
- c, érkezett:  
1 főhadnagy (áthelyezve a honvédségből)  
1 I. osztályú számtiszt I. osztályú százados  
számvivővé kinevezve (a Honvédelmi Minisztérium tisztviselői állományából)
- d, többlet: 3 százados
- e, hiány: 1 törzstiszt  
5 alacsonyabb rangú tiszt (ez részben fedezve volt a 3 számfeletti századossal és az erdélyi parancsnoksághoz 6 hónapi próbaidőre beosztott 2 honvédtiszttel)

Az 1873:II. tc. alapján 1876-ban 18 leszerelő csendőrtisztet kapott a honvédelmi minisztertől polgári alkalmazásra jogosító igazolványt.

Az állományviszonyok problémakörén belül ki kell térnünk a kiképzés és a fegyverzet kérdéseire is.

A csendőrtisztek, altisztek és a legénység kiképzésének alapja volt, hogy minden – a csendőrséghez belépő – egyén 6 havi próbaszolgálatra volt kötelezve s azt sikeres elvégzés esetén a rendes szolgálati időbe beszámították. Ezen idő alatt azonban a próbaszolgálatosok még nem tartoztak a csendőrség állományába, az csak a 6 hónapos sikeres befejezése után történt meg. Rendkívül fontos rendelkezés

55 RK 1876. 17. sz.

56 RK 1876. 19. sz.

57 HL I. 41. 1877. 1834/HM eln. sz.

volt az is, hogy a csendőrök a honvédség időszaki fegyvergyakorlatai alól felmentést kaptak.<sup>58</sup>

A legénység az első két hónapot a szárnyállomásokon elméleti oktatással töltötte, csak ez után került sor a gyakorlatra az őrállomásokon.<sup>59</sup>

Az altisztek képzése a szárnyparancsnokságoknál levő altiszti iskolákban történt.

A honvédelmi miniszter elképzelése – amint azt 1877-ben kifejtette – a tisztek képzésével kapcsolatban az volt, hogy a csendőrparancsnokságok minden évben 2-2 embert küldjenek a Ludovika Akadémia 1 éves tanfolyamára. A feltétel két év szolgálat és a felvételi vizsga sikere volt. A tervek szerint a költségek a magyar belügyminisztert és a horvát-szlavón-dalmát bánt terheltek volna, de a bán nem volt hajlandó a tisztek elküldésébe beleegyezni.

Így 1877-ben csak az erdélyi parancsnokságtól rendeltek két személyt előkészítő tanfolyamra.<sup>60</sup> A képzés folyamata a következő volt: előkészítő tanfolyami vizsga; tisztképző tanfolyami vizsga; különleges csendőrtiszti vizsga. Ezek sikeres letétele esetén válhatott a személy csendőr hadapróddá. A bán elutasító magatartása miatt a honvédelmi miniszter a következő évben már 4 főt szeretett volna az erdélyi csendőrparancsnokságtól a Ludovika tanfolyamára küldeni, ez azonban csak az 1880/81-es tanévben valósulhatott meg.

Az erdélyi csendőrséget 1855-ben szerelték fel az elöltöltő Lorenz-féle karabéllyal, amely korszerűtlensége ellenére még 1877-ben is használatban volt. A horvát-szlavón csendőrség ugyanakkor a korszerű Frühwirth-féle tárpuskát használta.

Érdemes megemlíteni azt a körülményt, hogy a honvédséget megalakulásakor a Werndl-féle 11 mm-es űrméretű puskákkal szerelték fel és a pandúrság hátultöltő fegyverekkel való ellátására is már 1870-ben sor került.<sup>61</sup>

Így Tisza Kálmán belügyminiszter 1877 októberében joggal hivatkozhatott arra, hogy amíg az egyesült román fejedelemségekből betörő rablóbandák a legmodernebb hátultöltő fegyverekkel és forgópisztolyokkal vannak felfegyverkezve, addig az erdélyi csendőrségnél rendszeresített Lorenz-féle karabély „egyszeri megtöltése 18 szabályszerű kézfogást, tehát mintegy 25–30 másodpercet igényel”. A fegyverek rendkívül elhasználtak, „... a lövedék röppályája semmi által sem szabályozható”.<sup>62</sup>

1877-ben a csendőrség úgy jutott néhány lovassági forgópisztolyhoz, hogy a Székelyföldön lelepleztek egy szervezkedést, amelynek tagjai a török-orosz háború alkalmával „Oláhországba” bevonulva az orosz csapatok átvonulását próbálták volna megakadályozni. Ezek fegyvereit és felszerelését kobozták el.<sup>63</sup>

Szakértői vélemények alapján a miniszter végül 800 db Frühwirth-féle tárpuska költségeinek megszavazását kérte a képviselőháztól, amelynek darabja szuronnyal

58 HL I. 41. 1875. 4343/HM eln. sz.

59 HL I. 41. 1877. 1834/HM eln. sz.

60 Az 1877/78. tanév 2 csendőr hallgatója, akiket 1878. november 1-jétől számítandó ranggal az erdélyi csendőrségnél hadapróddá neveztek ki: Tamási Lajos és Boér Domokos. A Magyar Kir. Honvéd Ludovika Akadémia Története. (Szerk.: *dezséri Bachó László*) Budapest, 1930. 373. o.

61 OL BM K 150 84. csomó, 1870. III. kűtfő, 11. tétel, 6690. sz.

62 Képviselőházi Irományok, 1875–1878. XX. k., 661. sz.

63 *Preszly Lóránd*: A csendőrség úttörői. Budapest, 1926. 47. o.

és hüvellyel együtt Budapestre szállítva 42 Ft 40 Kr-t, összesen tehát 33 920 Ft-ot tett ki.

Az ügyben sürgősségi döntésre volt szükség, ugyanis az osztrák fegyvergyár a gyártást 1878 március elejére vállalta, ha a megrendelés 8 nap alatt megtörténik. Hogy a költségvetést egyszerre ne terhelje ekkora összeg, kétlépcsős fizetésben állapodtak meg. A vételár felét az átvételkor kellett kifizetni, a másik felét pedig 1879 januárjában, de 1878. április 1-jétől számított 6%-os kamattal. A parlament a javaslatot elfogadta, így az erdélyi csendőrség új fegyverekkel való ellátása megtörtént.

### *Bírói illetékesség*

Ferenc József 1875. december 19-i leiratában kérte a honvédelmi minisztert, hogy a hadügyminiszterrel egyeztetett közös álláspontot terjesszen be a csendőrparancsnokságok törvényhatósági és büntetőügyi ügyeiről, tekintettel az átvételről folyó tárgyalásokra. Elvárása az volt, hogy a csendőrségre a magyar honvédségre érvényes szabályok legyenek érvényesek.<sup>64</sup>

Szende Béla 1876. március 22-i előterjesztésében fejtette ki nézeteit a királynak<sup>65</sup>, majd az immár jóváhagyott intézkedéseket 4 pontban összefoglalva közölte a Honvéd Főparancsnoksággal:

1. A közös hadsereg hadbíróóságainál a csendőrök ellen még függőben levő vizsgálatokat ott is kell befejezni, de az április 30. utáni bírói határozatokat a május 1-jétől illetékes honvéd bíróságoknak kell megerősíteni.
2. Az 1876. május 1. utáni bűnügyekben csendőrök felett csak a honvéd bíróságok ítélezhetnek.
3. Személyi és bűnvádi ügyekben a honvédségi törvények és szabályok lépnek életbe.
4. A honvédségi becsületügyi szabályok a csendőrségre is érvényesek.<sup>66</sup>

A honvédelmi miniszter átiratát a Honvéd Főparancsnokság azzal a kiegészítéssel küldte meg valamennyi honvéd kerületi parancsnokságnak, hogy az egyes esetek illetékességi körét a honvéd bíróságok ideiglenes szervezésére vonatkozó szabályzat 15. § „b” pontja szerint fogják megítélni.<sup>67</sup> Mivel pedig ezen szabályzat 28. §-a értelmében a honvédségnél azon szabályok érvényesek, amelyek az 1868. évi XI. és XLI. tc-kek életbeléptetésekor érvényben voltak, „a m. kir. csendőrséghez tartozó személyek bűnügyeiben a cs. és k. közös hadseregnél az említett időpontban érvényben állott, a csendőrségből való kizárásra és kizárásra vonatkozó határozmányok is alkalmazásba veendőek lesznek”.<sup>68</sup>

Az 1876/1553. sz. honvédelmi miniszteri rendelet szerint büntető ügyekben elsőfolyamodásúnak a honvéd kerületi bíróságok, másod- és egyúttal végfolyamodásúnak a honvéd főtörvényszékek számítanak. A bírói felsőbbbségi jogot a csendőrtisztekre nézve a honvédség főparancsnoka, a legénységre nézve pedig az illetékes

64 HL I. 41. 1875. 4343/HM eln. sz.

65 HL I. 41. 1876. 1174/HM eln. sz.

66 HL I. 75. 1876. 746/el. sz.

67 A szabályzatot l.: RK 1876., 7. sz.

68 HL I. 75. 1876. 746/el. sz.

honvéd kerületi parancsnok gyakorolja. Csendőrök kihallgatásakor a hadtörvényszékhez egy csendőrtisztet vagy altisztet és egy csendőrt mint ülnököt kellett vezényelni, különösen akkor, ha a büntettet szolgálatban követték el. Polgári jogügyekben a csendőrség állományába tartozó személyeket az általános polgári törvényeknek és bíróságoknak rendelték alá.<sup>69</sup>

Bár a bírói illetékesség rendeleti szabályozása az 1876. évi 1552. és 1553. sz. körrendeletekkel megtörtént, ennek gyakorlati alkalmazásában az értelmezésbeli eltérések miatt mégis zavarok voltak tapasztalhatók. A bírói felsőbbbségi jog illetékességének megváltozását egy konkrét eseten, emberöléssel vádolt csendőrök ügyén keresztül lehet a legjobban megvizsgálni. A 10. sz. csendőrparancsnokság állományába tartozó 2 csendőr ellen a hadtörvényszéki vizsgálat a 47. dandárhadbírósnál folyamatban volt, amikor 1876. május 1-jével a csendőrparancsnokságok átadása megtörtént. Az április 24-én kelt 1553. sz. rendelet 6. pontja értelmében a kérdéses bűnügy elbírálására a nevezett cs. kir. dandárhadbírórság maradt illetékes, azonban ugyanezen pont szerint a bírói felsőbbbségi jog gyakorlása ezen esetben az illetékes honvéd kerületi parancsnoknak volt fenntartva. Így az ügyiratokat a m. kir. VI. honvéd kerületi parancsnoksághoz tették át, onnan azonban továbbították a m. kir. honvéd főparancsnokhoz, mert az ítélet az egyik vádlott esetében több mint 5 év volt. Ilyen esetben pedig – az 1869. október 16-i napiparancs szerint – a honvéd főparancsnok a bírói felsőbbbségi jogot nem ruházta át a kerületi parancsnokra, hanem azt magának tartotta fenn. Az ügyet tovább bonyolította, hogy az elsőfolyamodású bíróság ítéletét megfellebbezték, így a törvények értelmében a bűnperiratokat az illetékes másodfolyamodású bírósághoz kellett áttenni. A Honvéd Főparancsnokság ez ügyben a bécsi cs. kir. katonai főtörvényszéket tartotta illetékesnek, mert az 1553. rendelet 6. pontja értelmében a bírászkodás ilyen esetben általában – tehát nem csak a elsőfolyamodású bíróságok előtti perekben – a cs. kir. közös hadseregbeli bíróságokra volt bízva és csak a bírói felsőbbbségi jog gyakorlatát biztosította az illető honvéd előjáróknak. Joggal hivatkozhattak arra, hogy a törvénykezés alapelvének nem felelne meg az, ha első fokon cs. és kir., másodfokon pedig honvéd bíróság ítélné.

Az elsőfokú bíróság ítélete a következő volt: Szentgyörgyi Lajos csendőr bűnösnek találták emberölés, függelemsértés és őrszolgálatban elkövetett kötelességsértés büntetésében, ezért „legkisebb zsoldosztályú m. kir. közhonvéddé lefokozás és a magasabb rang- vagy zsoldosztályba való előléptetése képtelenség, továbbá a m. kir. csendőrségből való kizárás mellett ... ítélendő ... 5 évi, hetenként kétszer kenyér és víz melletti börtönnel, valamint minden hó 25-én magánfogsággal súlyosított súlyos börtönrre, akképpen, hogy neki az önhibáján kívül meghosszabbított vizsgálati fogságból egy és egy fél év a börtönbüntetésbe be- illetőleg abból leszámítandó.”<sup>70</sup> Kötelezték továbbá azon költségek megtérítésére, amelyek az elhunyt családját esetleg ezen ügy miatt érték. Fontos körülmény, hogy míg a tett elkövetése miatt

<sup>69</sup> RK 1876. 12. sz. A rendeleti szabályozással kapcsolatban az olvasóban jogosan merülhet fel az a kérdés, hogy mi különbözteti meg az állományviszonyok, ill. a bünyfenyítő szabályok alkalmazását; más megfogalmazásban: hogyan lehetséges az, hogy amíg az állományviszonyokkal kapcsolatban Ferenc József határozottan megtiltotta az 1868. XLI. tc. használatát, addig a csendőrség bűnügyeivel kapcsolatban ugyanez a tc. az 1552. sz. rendelet 7. pontja értelmében életbe lépett. Az ellentmondás azonban csak látszólagos és könnyen feloldható. Magyarázata az, hogy az állomány kezelésével kapcsolatban használva ez a tc. sok csendőr további szolgálatát lehetetlenné tette volna, míg a bírói ítélkezésnél csak kiterjesztette a csendőrségre is a közös hadseregben érvényes szabályokat.

<sup>70</sup> HLI. 75. 1876. 1800/eln. sz.

felettük katonai bíróság ítélkezik, a fizetendő költségek összegét az osztrák polgári törvénykönyv alapján rendes polgári perben fogják megítélni.

A dolgozatban megpróbáltam bemutatni az erdélyi és a horvát-szlavón csendőrparancsnokságok átvételének folyamatát, amely Magyarország történetének csak egy rövid epizódjaként értékelhető, de a Magyar Királyi Csendőrség későbbi megalapításában döntő szerepet játszott. Céлом az volt, hogy bemutassam a különféle politikai erők kompromisszumkészségét vagy -képtelenségét, az alá- és fölérendeltségi viszonyok mechanizmusának egyes vonásait, a parancsnokságok életében végbemenő fontosabb változtatásokat.

A Magyar Királyi Csendőrség dualizmuskori történetének feldolgozása sajnos nagyon töredékes, az utolsó összefoglaló történeti munka ezzel kapcsolatban 1920-ban jelent meg. Így ez a dolgozat egy készülő átfogó munkának csupán egy bevezető részét képezheti és alapul szolgálhat a Magyar Királyi Csendőrség megalakulásának komolyabb vizsgálatához.